

ΛΗΝΟΙ ΚΑΙ ΑΜΠΕΛΩΝΕΣ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΛΙΜΕΝΑΡΙΩΝ

Στρατής Παπαδόπουλος-Βασιλεία Παπαλαζάρου
Σοφία Τσουτσουμπέη

Το Φθινόπωρο του 2006, κατά τη διάρκεια της επιφανειακής έρευνας που διεξάγουμε την τελευταία τριετία στην ορεινή Θάσο, εντοπίσαμε στην περιοχή του Κάστρου Λιμεναριών, στη θέση 'Κάμπος' ή 'Κτσουρ Πευκάρ' και σε υψόμετρο 500 περίπου μ., σημαντικό αριθμό κατασκευών που σχετίζονται με την καλλιέργεια και επεξεργασία της αμπέλου.

Σε απόσταση 3 περίπου χλμ. από την ακμαία εγκατάσταση των βυζαντινών και πρώιμων μεταβυζαντινών χρόνων, το Κάστρο¹, στα ΒΑ. του δασικού δρόμου που οδηγεί στον οικισμό, εκτείνεται το εύφορο οροπέδιο που φιλοξενεί τους αμπελώνες και τις κατασκευές που παρουσιάζουμε στην παρούσα ανακοίνωση².

Η αρχαιολογική έρευνα επαλήθευσε τη γνώση μας από τις πηγές για την παρουσία εδώ εκτεταμένων αμπελώνων κατά την ύστερη αρχαιότητα. Εντοπίστηκαν ληνοί για το πάτημα των σταφυλιών, εντυπωσιακοί ως προς το μέγεθός τους, τα δομικά τους χαρακτηριστικά αλλά και ως προς την κατάσταση διατήρησής τους. Με την οικονομική συνδρομή του Πολιτιστικού Συλλόγου Λιμεναριών 'Κάστρο', πραγματοποιήθηκε εκτεταμένος καθαρισμός της περιοχής, και ακολούθησε ανασκαφική έρευνα μικρής κλίμακας σε τέσσερις από τους ληνούς που εντοπίστηκαν.

Καταγράφηκε επίσης:

1. Μεγάλος αριθμό λιθόκτιστων τοιχίων που αποτελούν όρια κτηματολογίου,

1. Σ. Δαδάκη και Ch. Girois, 'Αρχαιολογικός Χάρτης Θάσου. Βυζαντινοί Χρόνοι', ΑΕΜΘ 5 (1991), 1994, 384-397. Ch. Bakirtzis, 'Trois inscriptions e Kastro (Thasos)', BCH-Suppl. V, 1979, 455-466.

2. Για την αρχαία και την παραδοσιακή αμπελουργία βλ. J-P. Brun, *Archéologie du vin et de l'huile. De la préhistoire à l' époque hellénistique*, Editions Errance, Paris, 2004. Α. Σαρπάκη, 'Παραδοσιακές τεχνικές της αμπελουργίας', *Ιστορία του ελληνικού κρασιού, Τριήμερο Εργασίας, Σαντορίνη 7-9/9/1990*, ΕΤΒΑ, 1992, 54-59. Ε. Πουλιάκη, 'Αμπελουργία-Οινοποιία', στο Π. Αδάμ-Βελένη, Ε. Πουλιάκη και Κ. Τζαναβάρη, *Αρχαίες αγροικίες σε σύγχρονους δρόμους. Κεντρική Μακεδονία*, ΤΑΠΑ, Αθήνα, 2003, 150-152. *Αμπελοοινική ιστορία στο χώρο της Μακεδονίας και της Θράκης*, Ε' Τριήμερο Εργασίας, Νάουσα, 17-19/9/1993, ΕΤΒΑ, 1998.

Εικ. 1. Ανάλημμα αμπελώνων.

Εικ. 2. Ληνός Ι.

σύνορα δηλαδή των αμπελώνων,

2. Αναλήμματα για τη δημιουργία των αναγκαίων για την καλλιέργεια του αμπελιού επίπεδων ανδήρων (Εικόνα 1: Ανάλημμα αμπελώνων), και

3. Κτίσματα και κατασκευές που πρέπει επίσης να σχετίζονται με την αμπελοουργία.

Δεν έχουμε, προς το παρόν, στη διάθεσή μας στοιχεία για τους τρόπους καλλιέργειας της αμπέλου, εφόσον δεν υπήρξε η δυνατότητα ανασκαφικών τομών στο έδαφος των αμπελώνων. Το μικρό βάθος, ωστόσο, στο οποίο συναντάται κατά κανόνα ο βράχος, κάνει πιθανή την ύπαρξη λαξευμάτων και φυτευτικών ορχών, όπως αυτοί που έχουν έρθει στο φως σε αρχαίους αμπελώνες της Μακεδονίας.

Οι ληνοί³ που ερευνήθηκαν ήταν γεμισμένοι με λίθους από τα τμήματα των τοίχων που κατέπεσαν στο εσωτερικό τους, και καλύπτονταν με πυκνή βλάστηση, γεγονός που δυσκόλευε τον εντοπισμό τους. Παρ' όλ' αυτά ο όγκος της λιθοριπής αλλά και η απουσία κεράμωσης, πλακών γνευσίου ή άλλου υλικού στέγασης συνηγορεί στο ότι δεν έφεραν μόνιμη στέγη. Απουσιάζουν επίσης ενδείξεις παρουσίας μόνιμης στέγης, έστω από φθαγτά υλικά. Πιθανόν, όμως, λαμβανόταν κάποια μέριμνα για την προστασία των ληνών κατά τους χειμερινούς μήνες.

Ο ληνός Ι, ο μόνος που ανασκάφηκε ικανοποιητικά, γι' αυτό και παρουσιά-

3. Για θέματα ορολογίας και λειτουργίας των ληνών βλ. Γ. Α. Πίκουλας, 'Εισαγωγικά, Ορολογίας Απάνθισμα και Σχολιασμός', στο Γ. Α. Πίκουλας (επιμ.) Οίνον Ιστορώ IV: Θλιπτήρια και Πιεστήρια, Από τους Ληνούς στα Προβιομηχανικά Τσιπουρομάγγανα, Αθήνα 2005, 13-21. Μ. Πετρόπουλος, 'Κρασί και λάδι: Πήλινοι κινητοί ληνοί και διαχωριστήρες', ό.π., 33-45. P. Mayerson, 'The meaning and function of Lenos and related features in the production of wine, ZPE 131, 2000, 161-165.

ζεται διεξοδικότερα, έχει εσωτερικές διαστάσεις 1,70 X 1,80 μ., είναι, δηλαδή, σχεδόν τετράγωνος (Εικόνα 2: Ληνός I). Είναι χτισμένος με ασβεστολιθικές πέτρες, με τις μεγαλύτερες και καλύτερα λαξευμένες από αυτές να τοποθετούνται στις γωνίες και στις όψεις των τοίχων. Για το γέμισμα της τοιχοποιίας χρησιμοποιείται λιθολόγημα μικρότερων λίθων. Οι τοίχοι έχουν πάχος 0,60 μ. περίπου, και φέρουν ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Στο εσωτερικό του ληνού υπάρχουν κάθετες μονολιθικές πλάκες στις τρεις πλευρές του. Στην ανατολική πλευρά αντί πλάκας υπάρχουν ογκόλιθοι.

Και οι τέσσερις εσωτερικές όψεις συνδέονται και στεγανοποιούνται με λευκοκίτρινο κονίαμα από ασβέστη, άμμο και χαλίκι. Δεν παρατηρήθηκε προσθήκη τριμμένου κεραμιδιού, όπως συμβαίνει με το κουρασάνι που χρησιμοποιείται στους οψιμότερους ληνούς, που χρονολογούνται στην περίοδο της τουρκοκρατίας. Σε βάθος 1 περίπου μ. από το ανώτερο σημείο της τοιχοδομίας εντοπίστηκε το δάπεδο του ληνού που δεν είναι παρά ο ίδιος ο βράχος λαξευμένος και καλυμμένος με παχύ κονίαμα. Μέχρι το ύψος των 40 περίπου εκατοστών από το δάπεδο παρατηρείται στα τοιχώματα κόκκινο χρώμα, γεγονός που συνηγορεί στην επιλογή της πρακτικής παραμονής του γλεύκους στο χώρο του ληνού για κάποιο χρονικό διάστημα, και όχι της άμεσης μετάγγισής του σε δοχεία ή ασκιά⁴. Το ενδεχόμενο αυτό υπενθυμίζει τη γνωστή, από τα 'Γεωπονικά' του 10ου αιώνα μ.Χ., τεχνική παρασκευής του σκουρόχρωμου και γλυκού θάσιου οίνου της αρχαιότητας⁵. Στην περίπτωση αυτή ο ληνός θα έπρεπε να φέρει πρόχειρο έστω στέγαστρο για την προστασία του γλεύκους από τον ήλιο.

Νοτίως του ληνού ήρθε στο φως δεύτερος χώρος, λίγο μεγαλύτερος, το υπολήνιο, με είσοδο από το νότο (Εικόνα 3: Ληνός I: Υπολήνιο). Οι εσωτερικές διαστάσεις του είναι 2,50x2,00 μ. Οι πλάγιοι τοίχοι του προεκτείνονται προς βορρά εγκλιβωτίζοντας και το ληνό. Είναι χτισμένοι με απλή αργολιθοδομή, με πέτρες πλακαρές, αδρά λαξευμένες, χωρίς συνδετικό υλικό. Στο υπολήνιο η χρήση κονιάματος περιορίζεται στο δάπεδο και στην εσωτερική όψη των τοίχων, κυρίως στο χαμηλότερο τμήμα τους.

Δεν είναι εύκολο να πούμε αν το κτίσμα του υποληνίου που περιέλαβε και το ληνό αποτελεί οψιμότερη προσθήκη αλλά είναι ενδιαφέρον δομικό χαρακτηριστικό ότι στη φάση αυτή προστίθενται και οι μεγάλοι 'ορθοστάτες' που παρατηρούμε μόνο στην ανατολική πλευρά του κτίσματος. Τέτοιες πλάκες εντυπωσιακών διαστάσεων καθέτως τοποθετημένες διαπιστώσαμε ως τώρα μόνο στο ληνό I, και δεν έχουμε κατανοήσει επαρκώς τη λειτουργία τους. Ίσως οφείλεται στην ανάγκη καλύτερης στήριξης της ανατολικής τοιχοδομίας λόγω ανωμαλιών του

4. Ευχαριστούμε τον κ. Νικόλαο Γιαννάκη, γνώστη των μυστικών της αμπελουργίας, για τις πολύτιμες υποδείξεις του.

5. Y. Grandjean et F. Salviat (eds), Guide de Thasos, EFA-DeBoccard, 2000, 183.

Εικ. 3. Ληνός I. Υπολήνιο.

Εικ. 4. Ληνός II.

φυσικού εδάφους.

Στο εσωτερικό του υποληνίου, μπροστά στο βόρειο τοίχο, εντοπίστηκε το όρυγμα για τη συγκέντρωση του μούστου, με διάμετρο 0,70 και βάθος 0,40 μ. Είναι λαξευμένο στο βράχο που αποτελεί και το δάπεδο του υποληνίου, και έχει επιχριστεί με κονίαμα. Εδώ τοποθετούνταν το δοχείο για τη συλλογή και την άμεση μετάγγιση του προϊόντος σε ασκιά, που ακολούθως μεταφέρονταν στις αποθήκες του σπιτιού, αφού δεν εντοπίστηκαν πουθενά αποθηκευτικοί χώροι στην περιοχή των αμπελώνων. Για την επικοινωνία ληνού και υποληνίου υπάρχει οπή με διάμετρο 0,10 μ. μέσα στην οποία προσαρμοζόταν ο διάυλος εκροής από φθαρό υλικό, και προβλεπόταν πιθανόν 'φίλτρο' από θυμάρι ή κλήμα.

Από το εσωτερικό του ληνού, συλλέχθηκε μικρή ποσότητα πράσινης αδιακόσμητης κεραμικής που ανήκει σε φιάλες και χρονολογείται στα μεταβυζαντινά χρόνια, χωρίς, όμως, η παρουσία τους να χρονολογεί με ασφάλεια την κατασκευή και χρήση του ληνού. Ο ληνός I είναι ο μοναδικός από τους έως τώρα εντοπισμένους που δε βρίσκεται μέσα ή σε άμεση γειτνίαση με αμπελώνα αλλά σε άγρονη έκταση, πιθανόν δημόσια, κάτι που, ενδεχομένως, υποδεικνύει διαφορετική λειτουργία ή χρονολόγηση.

Σε απόσταση 200 περίπου μ. ΒΔ του ληνού I, εντοπίστηκαν οι ληνοί II και III, στον ίδιο αμπελώνα. Η ανασκαφική έρευνα εδώ δεν έχει ολοκληρωθεί, γι' αυτό και τα στοιχεία που παρατίθενται δεν είναι πλήρη.

Παρά το χαμηλότερο ύψος διατήρησης του ληνού II, ο μεγάλος όγκος της λιθορικής που τον κάλυπτε, υποδηλώνει ότι το αρχικό του ύψος ξεπερνούσε το 1 μ., ίσως μάλιστα ήταν αρκετά υψηλότερος (Εικόνα 4: Ληνός II). Έχει κι αυτός ορθογώνια κάτοψη με εσωτερικές διαστάσεις 2,40x1,80 μ., με χωρητικότητα δη-

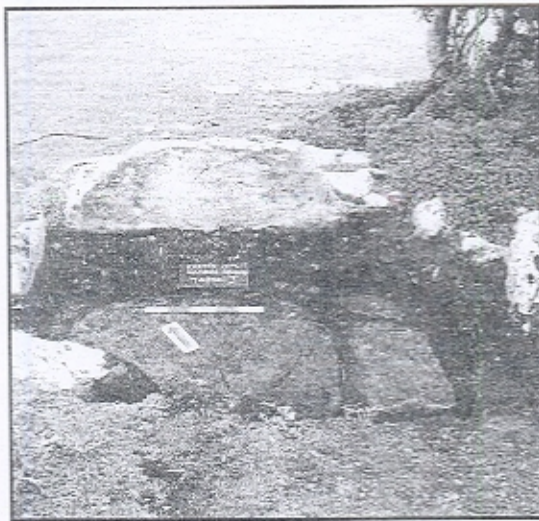
λαδή αρκετά μεγαλύτερη του ληνού I. Μικρότερος φαίνεται ότι είναι ο χώρος του υποληνίου στα νότια, ο οποίος όμως δεν έχει ακόμη ερευνηθεί.

Οι εσωτερικές όψεις του ληνού φέρουν μεγάλες κάθετες πλάκες ασβεστολίθου, από τις οποίες αυτή της βόρειας πλευράς είναι ενιαία και με εντυπωσιακό μήκος. Οι τοίχοι είναι παχείς, χτισμένοι με λίθους μεγάλων διαστάσεων, καλά λαξευμένους, ιδιαίτερος στις γωνίες του κτίσματος. Τοποθετούνται είτε σε οριζόντιες σειρές είτε καθέτως εν είδει 'ορθοστατών'. Για να αποκτηθεί επίπεδο δάπεδο έχει λαξευτεί κι εδώ ο βράχος, αλλά, όπου απαιτήθηκε, έχουν προστεθεί μεγάλες πλακαρές πέτρες. Βράχος και πλάκες καλύπτονται με λευκοκίτρινο ασβεστοκονίαμα που επεκτείνεται στο κάτω τμήμα των εσωτερικών όψεων, αλλά χρησιμοποιείται και ως συνδετικό υλικό στην τοιχοδομία.

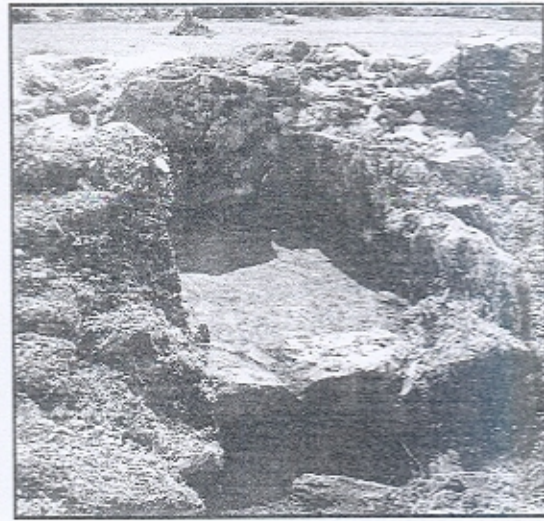
Μόλις 4 μ. βορειότερα, αλλά σε μεγαλύτερο βάθος, εντοπίστηκε ο ληνός III. Η κακή κατάσταση διατήρησής του δεν επιτρέπει να γνωρίζουμε τις αρχικές του διαστάσεις, αλλά ήταν σίγουρα αρκετά μικρότερος από τον προηγούμενο (Εικόνα 5: Ληνός III). Έχουν διασωθεί: τμήματα των εσωτερικών κάθετων πλακών στις τρεις πλευρές του, το δάπεδο, ο λαξευμένος, δηλαδή, βράχος, και μόνο σε ορισμένα σημεία το κονίαμα. Από το να συνυπήρχαν δύο ληνοί στον ίδιο αμπελώνα, φαίνεται πιθανότερο ότι ο πρωιμότερος μικρός αυτός ληνός αντικαταστάθηκε από το ληνό II, ο οποίος, μάλιστα, πρέπει να χρησιμοποίησε το παλαιότερο οικοδομικό υλικό. Γι' αυτό ο ληνός III εντοπίστηκε απογυμνωμένος από την τοιχοδομία του. Η αντικατάσταση μάλλον υπαγορεύτηκε από την ανάγκη να εξυπηρετηθούν οι απαιτήσεις μιας αυξημένης παραγωγής.

Ο ληνός IV που εντοπίστηκε νοτιότερα, σε άνηθο αμπελώνα με έκταση 67 X 40 μ., έχει διαστάσεις 1,30x2,50 μ., και είναι ενσωματωμένος στο μεγαλύτερο ως σήμερα κτίσμα που έχουμε ερευνήσει στην περιοχή του Κάμπου, μήκους 4,15 και πλάτους 3,30 μ. (Εικόνα 6: Ληνός IV). Ο τέταρτος αυτός ληνός είναι επιμήκης, και εμφανίζει τα κοινά σε όλους τους ληνούς δομικά χαρακτηριστικά: φέρει εσωτερικές κάθετες πλάκες, και χρησιμοποιεί ως δάπεδο το λαξευμένο βράχο καλυμμένο με κονίαμα. Δεν υπάρχει ή δεν έχει διατηρηθεί κάθετη πλάκα στη βόρεια πλευρά του ληνού, όπου αποκαλύφτηκε χαμηλό τοίχιό.

Ο υπόλοιπος χώρος που πρέπει να ταυτιστεί με το υπολήνιο, αναπτύσσεται σε σχήμα Γ βορείως και δυτικά του ληνού, αλλά δεν έχει ανασκαφεί. Το κτίσμα είναι χτισμένο με αργολιθοδομή χωρίς κονίαμα ή άλλο συνδετικό υλικό. Οι τοίχοι έχουν μεγάλο πάχος, που συχνά υπερβαίνει τα 0,80 μ., διατηρούνται σε αρκετό ύψος, και αυτό μας κάνει να υποθέτουμε ότι ίσως πρόκειται για στεγασμένο κτίσμα. Στις γωνίες, ειδικά πλησίον των θυραίων ανοιγμάτων, επιλέγονται για τη δόμηση ορθογώνιες πέτρες με καλά λαξευμένες πλευρές, ενώ στα υπόλοιπα σημεία προτιμώνται σειρές μεγάλων πλακαρών λίθων. Παντού οι ογκωδέστερες λαξευμένες πέτρες τοποθετούνται στις όψεις και οι μικρότερες ως γέμισμα.

Εικ. 5. Ληνός III.

Εικ. 6. Ληνός IV.

Ίσως υπήρχαν αρχικά δύο εισοδοί, μία νοτιοδυτική και μία βορειοδυτική, η οποία αργότερα κλείστηκε. Νοτίως του χώρου αυτού πρέπει να υπήρχε ένας ακόμμη, μάλλον υπαίθριος, του οποίου σώζεται τμήμα του δυτικού τοίχου, και δεν έχει διευκρινιστεί η λειτουργία του.

Βορειότερα, σε απόσταση 500 μ. από τους ληνούς II και III, εντοπίσαμε το ληνό V, με ανάλογα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά, με κακή όμως διατήρηση λόγω της θέσης του στα πρανή και της συνεπακόλουθης έντονης διάβρωσης που έχει υποστεί.

Στην περιοχή μεταξύ των ληνών ερευνήθηκε τμήμα μονόχωρου κτίσματος με είσοδο στα δυτικά, από το οποίο συλλέχθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμίδων και κεραμικής. Σε μικρή απόσταση στα βόρεια του μια κυκλική κατασκευή ήταν πιθανόν αποριμματικός λάκκος. Στο εσωτερικό της, εκτός της άφθονης κεραμικής, βρέθηκε μεσοβυζαντινό χάλκινο νόμισμα του 12ου αιώνα μ.Χ., της εποχής των Κομνηνών⁶. Μικρότερες λιθόκτιστες κατασκευές εντοπίζονται σε μικρή ακτίνα γύρω από το κτίσμα, αλλά χωρίς ανασκαφική έρευνα δεν μπορεί να κατανοηθεί η χρήση τους. Μεγάλη είναι επίσης η συχνότητα των τοιχίων που οριοθετούν τις ιδιοκτησίες, με 'ορθοστάτες' στις όψεις και γέμισμα με πέτρες. Ορισμένα τοιχία είναι αναλημματικά, στηρίζουν δηλαδή άνητρα για την καλλιέργεια του αμπελιού, και έχουν κατασκευαστεί με ανάλογο τρόπο. Ορθοστάτες προτιμώνται σχεδόν πάντοτε στις γωνίες των αναλημμάτων.

Σε υψηλότερο σημείο της πλαγιάς, που αποτελεί το ΒΔ όριο των αμπελώνων, διασώζεται ένα από τα πυργοειδή κτίσματα που αποκαλούνται στη Θάσο

6. Ευχαριστούμε την αρχαιολόγο της 12ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων κ. Σ.Δαδάκη για τη βοήθειά της στη χρονολόγηση της κεραμικής.

‘μελισσοουργοί’⁷. Πιστεύουμε ότι η λειτουργία του μπορεί να συνδέεται με την επιστασία και παρακολούθηση των εκτεταμένων αυτών αμπελώνων του Κάμπου, από τους αμπελοφύλακες ή δραγάτες, στους οποίους ανέθετε η κοινότητα τα συγκεκριμένα καθήκοντα, τουλάχιστον από τη βυζαντινή εποχή και μετά. Νεότερες πηγές, άλλωστε, τεκμηριώνουν την παρουσία τέτοιων φυλάκων είτε στη Θάσο, σε περιοχές με ακμαία αμπελοουργία όπως η Αστροίδα, είτε σε άλλα μέρη του αιγαίου χώρου⁸.

Η χρονολόγηση των ληνών και των υπολοίπων κατασκευών είναι αλήθεια ότι συναντά αυξημένες δυσκολίες. Τα μοναδικά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας είναι το νόμισμα που προαναφέραμε και τα ελάχιστα εφραλωμένα όστρακα, μια που η πλειονότητα της κεραμικής δεν είναι εύκολο να χρονολογηθεί. Από την άλλη, η αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή του Κάστρου, δεν είχε ως σήμερα προσφέρει αρχαιολογικές ενδείξεις πρωιμότερες του πρώτου τέταρτου του 15ου αιώνα.

Η επιφανειακή έρευνα της τελευταίας διετίας έχει εντοπίσει στο Κάστρο νεότερα ασβεστοκάμινα, μάντρες που δεν πρέπει να χρονολογούνται πριν από τις αρχές του περασμένου αιώνα, αλλά και μία ή δύο, αρχαιότερες ίσως, κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις. Οι τελευταίες, με μεγάλη επιφύλαξη, θα μπορούσαν να ενταχθούν σε πρωιμότερες βυζαντινές περιόδους, αν είναι σύγχρονες των θέσεων που έχουμε ερευνήσει ανασκαφικά στις περιοχές του Πρίνου, του Θεολόγου και των Μαριών.

Δυστυχώς, και η ίδια η μορφολογία των ληνών δεν είναι περισσότερο διαφωτιστική ως προς το χρόνο κατασκευής και χρήσης τους. Στη Θάσο, ανάλογης μορφής και δομικών χαρακτηριστικών ληνούς βρίσκουμε μόνο στην Καλλιράχη, σχεδόν αποκλειστικά στην περιοχή της Αγίας Μαρίνας. Η κατάσταση διατήρησής

7. Τα κτίσματα αυτά δεν έχουν κεντρίσει ως σήμερα το ενδιαφέρον των ερευνητών παρά τη συχνή παρουσία τους και την εξαιρετική, κατά κανόνα, κατάσταση διατήρησής τους. Κατά τη διάρκεια της επιφανειακής έρευνας, εντοπίσαμε μεγάλο αριθμό τέτοιων κτισμάτων, αποκλειστικά σε ορεινό περιβάλλον, στη Δυτική, Νότια και Ανατολική Θάσο, ενώ φαίνεται να απουσιάζουν από το Βόρειο και Βορειοανατολικό της τμήμα. Έχουν ορθογώνιο σχήμα, ποικιλία διαστάσεων, κλίση του άνω τμήματος προς τα έξω και κατάληξη των τοίχων σε σειρές από πλάκες γνευσίου που εξέχουν. Τα κτίσματα αυτά μάλλον ήταν αστέγαστα, αλλά η λειτουργία και η χρονολόγησή τους παραμένουν αβέβαια. Στις περισσότερες περιπτώσεις, αποτελούν μεμονωμένα κτίσματα αλλά συναντώνται επίσης σε ζεύγη ή και σε συστάδες, καλύπτοντας ολόκληρα πρανά όπως στην περίπτωση των περιοχών ‘Λαγκάδα’ και ‘Πιτελίδες’ Θεολόγου. Η σημερινή τους ονομασία δεν ανταποκρίνεται προφανώς στην αρχική τους χρήση.

8. Σ. Δ. *Ημελλος* και Α. *Πολυμέρου-Καμηλάκη*, Παραδοσιακός Υλικός Βίος του Ελληνικού Λαού, Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερευνής της Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 17, Αθήνα 1983, 131. Για πρόσληψη αμπελοφύλακα από αμπελάδες Άνω και Κάτω Θεολόγου βλ. το από 14.9.1885 συμφωνητικό έγγραφο που δημοσιεύεται από το *Στάθη Ν. Κεκριδή*, *Λαϊκές Πρωτοβουλίες στη Θάσο κατά τον 19ο αι., Θασιακά*, τ. 9 (1994-95), σ. 238-239.

τους δεν είναι, ωστόσο, ικανοποιητική, και η επιφανειακή έρευνα δεν προσέφερε ούτε εκεί ασφαλή στοιχεία για τη χρονολόγησή τους. Στην περιοχή της Καλλιράχης, η παρουσία των ληνών είναι διαχρονική, και η τυπολογία τους εξελίσσεται σε κτίσματα με συμπαγή τοιχοδομία, όπως οι ληνοί της Παλιόχωρας. Στο νεότερο αυτό τύπο ανήκουν επίσης οι ληνοί του Καζαβητίου, της Αστρίδος και του Θεολόγου, οι αμπελώνες του οποίου εμφανίζονται σε δικαιοπρακτικά έγγραφα του 18ου αιώνα⁹.

Εκτός Θάσου επίσης σπανίζουν ληνοί-κτίσματα όπως αυτοί του Κάστρου. Υπάρχουν τα παραδείγματα των λαξευτών εξ ολοκλήρου ληνών όπως τους γνωρίζουμε από τις αποικίες της Μαύρης Θάλασσας, την Κύπρο, τη Λήμνο¹⁰, την Κρήτη¹¹, τα Στάγειρα¹² και τη Νικήτη Χαλκιδικής¹³, και τη Μαρώνεια¹⁴, ενός τύπου που επίσης δεν χρονολογείται με ασφάλεια. Λαξευτοί ληνοί δεν έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα στη Θάσο. Κάποια παραδείγματα από τη θέση 'Μνημορούδι' στο Λιμένα, μαρτυρούν ότι στα ρωμαϊκά τουλάχιστον χρόνια οι ληνοί δεν διέφεραν από τις μονολιθικές σαρκοφάγους που προμήθευε το λατομείο στο Βαθύ¹⁵.

Παρόμοιους με τους δικούς μας ληνούς συναντούμε μόνο στο ΝΑ Αιγαίο, με

9. Κ. Χιόνης, 'Ανέκδοτα δικαιοπρακτικά έγγραφα της Θάσου των ετών 1731-1855', *Θασιακά* 1, 1984, 87-88. Κ. Χιόνης, 'Ανέκδοτα δικαιοπρακτικά έγγραφα της Θάσου', *Θασιακά* 2, 1985, 141.

10. Χ. Μπουλώτης, 'Ιδιότυποι λαξευτοί ληνοί στη Λήμνο', στο *Αμπελοοικονομική Ιστορία στο χώρο της Μακεδονίας και της Θράκης*, Ε' Τριήμερο Εργασίας, Νάουσα, 17-19/9/1993, ΕΤΒΑ/ΙΔΡΥΜΑ ΜΠΟΥΤΑΡΗ, Αθήνα, 1998, 421-448.

11. Γ. Χριστοδουλάκος, Γ. Μοσχόβη, Κ. Κόπακα και Π. Δροσινού, 'Λαξευτά πατητήρια στη Γαύδο', Η' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο, τόμ. Α3, Ηράκλειο, 2000, 557-580. Χ. Γάσπαρης, 'Τα πατητήρια στη Μεσαιωνική Κρήτη, 13ος-14ος αι., στο Γ.Α. Πίκουλας (επιμ.) *Οίνον Ιστορώ IV: Θλιπτήρια και Πιεστήρια*, Από τους Ληνοί στα Προβιομηχανικά Τσιπουρομάγανα, Αθήνα 2005, 169-181.

12. Κ. Σιαμανίδης, 'Αρχαία Στάγειρα 1994', *ΑΕΜΘ* 8 (1994), 1998, 275-287.

13. Ι. Α. Παπάγγελος, 'Οι ληνοί στην Ψαλίδα της Νικήτης Χαλκιδικής', στο *Αμπελοοικονομική Ιστορία στο χώρο της Μακεδονίας και της Θράκης*, Ε' Τριήμερο Εργασίας, Νάουσα, 17-19/9/1993, ΕΤΒΑ/ΙΔΡΥΜΑ Φ.ΜΠΟΥΤΑΡΗ, Αθήνα, 1998, 246-261. Ι. Α. Παπάγγελος, 'Αμπελος και οίνος στην μεσαιωνική Χαλκιδική', *Ιστορία του ελληνικού κρασιού*, Τριήμερο Εργασίας, Σαντορίνη 7-9/9/1990, ΕΤΒΑ, 1992, 219-242.

14. Ευχαριστούμε την αρχαιολόγο της ΙΘ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων κ. Χρύσα Καραδήμα για τις χρήσιμες πληροφορίες.

15. Για την αρχαία αμπελοοικονομία στη Θάσο βλ. F. Salviat, 'Le vin de Thasos, Amphores, vin et sources écrites', in J.-Y. Empereur and Y. Garlan (eds) *Recherches sur les amphores grecques*, BCH, Suppl. XIII, 1986, 145-195. M. Brunet, 'Vin local et vin de cru. Les exemples de Delos et Thasos', in M.-C. Amouretti and J.-P. Brun (eds), *La production du vin et de l'huile en Méditerranée*, B.C.H., Suppl. XXVI, 1993, 201-211. Μ. Σγούρου, 'Νέα στοιχεία για τη Ρωμαϊκή πόλη της Θάσου', *ΑΕΜΘ* 11 (1997), 1999, 597-608. Μ. Σγούρου, 'Une installation de pressoir à Thasos et la diffusion de la technologie de la vis dans le monde méditerranéen', in F. Blondé et A. Muller (eds), *L'artisanat en Grèce ancienne: Les productions, les diffusions*, Actes du Colloque de Lyon (10-11/12/1998), Travaux et Recherches, 2000, 27-37.

τους ληνοί της Σύμης να εμφανίζουν τη μεγαλύτερη συγγένεια¹⁶. Κι εδώ φαίνεται ότι προηγούνται επίσης χρονολογικά οι λαξευτοί ληνοί. Αργότερα, οι ληνοί της Σύμης χρησιμοποιούν εσωτερικές κάθετες πλάκες μεγάλων διαστάσεων, και εξακολουθούν να λαξεύουν το βράχο ως δάπεδο. Αυτός ο τύπος θεωρείται ότι χαρακτηρίζει τη ρωμαϊκή και τη βυζαντινή εποχή, και συμβάλλει στη χρονολόγηση των ληνών του Κάστρου. Στις νεότερες περιόδους, γίνονται χτιστοί, και, τέλος, μεταβάλλονται σε στεγασμένα κτίσματα, με είσοδο και μεγάλο στόμιο για την επικοινωνία με το υπολήνιο. Σε μια μεταβατική φάση ως προς την τυπολογία τους θεωρούμε ότι ανήκουν οι ληνοί που παρουσιάσαμε, εφόσον συνδυάζουν νεότερα στοιχεία τοιχοδομίας με τα παλαιότερα της λάξευσης του βράχου ως δαπέδου και της χρήσης ορθοστατών και ογκολίθων.

Για την περίοδο που υποθέτουμε ότι πρέπει να ήταν σε χρήση οι ληνοί του Κάστρου, και αυτές ακόμη οι ιστορικές πληροφορίες είναι φειδωλές¹⁷. Από τις πηγές της πρώιμης τουρκοκρατίας γνωρίζουμε ότι στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα το Κάστρο είναι τρίτο στην παραγωγή κρασιού. Ο φόρος του λαδιού είναι ακόμη πολύ μικρότερος, άρα η αμπελουργία εξακολουθεί να ανθεί¹⁸. Μετά τα μέσα του ίδιου αιώνα, παίρνει την πρώτη θέση στη φορολογία του μούστου, αλλά η πορεία για την παρακμή του κρασιού και την άνθιση της ελαιοκομίας έχει δρομολογηθεί οριστικά¹⁹.

16. Σ. Στ. Κρητικός, Τα πέτρινα πατηρήρια της Σύμης, Σύμη, 1997.

17. Α. Αγγελή, 'Η αμπελουργία στη Νότια Θάσο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας', *Θασιακά* 12, 2005, 22-32.

18. Δ. Ν. Καρύδη-Μ. Κιελ, *Μυτιλήνης αστυγγραφία και Λέσβου χωρογραφία (15ος-19ος αι.)*, Ολκός, Αθήνα, χ.χ., 183. Ε. Μπαλά, 'Η Θάσος στις Οθωμανικές απογραφές του 16ου και 17ου αιώνα', *Θασιακά* 10, 1996-1997, 509.

19. Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θάσου (1453-1912)*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1984, 44.